

ESKİ AHİD'DE KURBAN

Yazan: G. L. Lasebikan*

Çev.: Ahmet GÜÇ**

GİRİŞ:

Kurban (Yunanca thusia) her şeyden önce takdim etme işini (fiil) ve şüphesiz nesnel olarak bizzat takdim edileni gösterir (isim)¹. Tanıtımsal olarak o, genelde, takdis ve takdim edilen bir şeyin tüketilmesi yoluyla tanrıya yapılan maddi bir bağış olarak tanımlanabilir². Bununla birlikte, pek çok kimse kurbanlarla takdimeler arasında herhangi bir ayırım yapmazken, bazıları kurbanları kendisinde hayatın gerekli olduğu ibadet fiilleri olarak düşünmüşlerdir. Oysa takdime canlı hayatını ve kanı içermeyen diğer maddeleri vermeye delalet eder. Fakat insan (ikisi arasındaki) farkları gereğinden fazla büyütüyor olabilir. Bundan dolayı De Vaux, "kurban, Tanrı'ya sadakatin bir işareti olarak bir altar üzerinde tamamen veya kısmen imha edilen herhangi bir takdime, hayvan veya sebzedir" der³.

Bu yüzden kesinlikle emin olunan şey şudur ki, kurban ve takdimelerin insanla tanrı arasında bir temas kurma veya haberleşme vasıtaları olduklarına inanılmıştır. Bir Afrikalı kavramsallaştırmasını veren Mbiti netice olarak biraz hayret etmiş olacak ki şöyle der:

"Kurban ve takdimeler Tanrı ile insanlar, ruhlarla insanlar ve ölümlerle yaşayanlar arasındaki ontolojik dengeyi yeniden kuran fiillerdir. Bu denge bozulduğunda halk 'talihsizlikleri' ve 'acıları' tadar ya da bu talihsizlik ve acıların üzerlerine geleceğinden korkarlar. Kurban ve

* G. L. Lasebikan'ın bu makalesi, "Sacrifice in the Old Testament" adı altında, "ORITA" Ibadan Journal of Religious Studies, XX/2 December 1988, University of Ibadan, Nigeria, s.64-78'de yayınlanmıştır.

** Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ W. E. Vine, "Sacrifice", Expository Dictionary of the New Testament Words, Challenge Publication, Nigeria 1977, s.313

² John McKenzie, "Sacrifice", Dictionary of the Bible, Geoffrey Chapman, London 1965, s.754

³ Roland De Vaux, Ancient Israel: Its Life and Institutions, Darton Longman and Todd, London 1976, s.415

takdimeler bu dengeyi en azından psikolojik olarak yeniden kurmaya yardım ederler"⁴.

Buradan, muhakkaktır ki bu takdimenin esas amacı tanrı ile birlikteliği kurmak veya sürdürmektir ve bu her din ve kültürde esastır. Bu yüzden kurban "zahiri ibadetin asli (köklü) fiilidir. O, yapılan bir ibadet, hem onu takdim eden şahsın derûni duygularını ve hem de bu ibadete Tanrı'nın cevabını ifade eden sembolik bir faaliyettir...Kurbanla ilgili dini merasim yoluyla, Tanrı'ya sunulan hediye kabul edilir, Tanrı ile bir araya gelme başarılı ve kişinin günahı uzaklaştırılır⁵. Kurban vasıtasıyla insan Tanrı ile barış halindedir.

Kurban'ın Başlangıcı Hakkında Teoriler

Kurban kesinlikle evrensel bir fenomendir. O, kendisinde Tanrı düşüncesinin bulunduğu ve Tanrı'ya ulaşma teşebbüsünün olduğu her ırk, renk veya akideye aittir. Kurban dini merasimleri, karşılıklı ödünç almadan (etkileşim) kaynaklanmayan, fakat insanın tanrıya tabii (yaratılıştan olan) saygı eğilimlerinden kaynaklanan temel bir benzerlik gösterir. Kurban sembolizminin ve bu sembolizmin kurbanın kendisinden doğduğu düşüncelerin mahiyeti tanrıya inancın ve ona ibadet etme isteğinin sonucudurlar.

Kurbanlar kesinlikle insanlar kadar eski olmalıdırlar. Onların kökü insanın tanrı anlayışında (idrak, bilinç) ve ona ibadet etme isteğinde yerleştirilmiş olmalıdır (fitrat boyutu). Bununla birlikte, kurbanın menşei hakkında pek çok teori ortaya atılmıştır. Bu teorilerden biri Renan⁶ tarafından ileri sürülenidir ki, o şöyle der: "Kendisinden insanlığın varlığının ilk çağlarına geçtiği delilik safhası ki bize pek çok yanlışlığı miras olarak bırakmıştır, fakat tüm onlar içerisinde kurban en eskisi, en kötüsü ve kökünden söküp atılması (yok edilmesi) en zor olanıdır. Hangi ırktan olursa olsun, ilkel insan, etrafındaki bilinmeyen güçleri yatıştırmanın yolunun, tanrılara bir şey takdim ederek, kişinin bir insanın lütfunu kazanması gibi onların teveccühünü kazanmak olduğunu düşünmüştür. Bu yeteri kadar mantıklı idi, çünkü insanın teveccühünü elde etmeye çalıştığı tanrılar kötü niyetli ve bencildiler..." Renan'ın vardığı sonuç kesinlikle saçmadır ve mamafih ilkel bile olsa, ilk insanın tasviri olması imkansızdır.

Bu teorilerden bir diğeri F. B. Jevon'un⁷, tanrısal bir kurbanın insan tarafından yenilmesiyle Tanrı ve insanın bir araya getirildiğini söyleyen totemizmde kök salmış düşüncesidir. Bu düşünce kabile üyelerinin, tüm

⁴ John Mbiti, *Concept of God in Afrika*, New York Praeger Publishers 1970, s.179

⁵ De Vaux, *age*, s.451

⁶ De Vaux, *age*, s.447

⁷ F. B. Jevon, *Introduction to the History of Religions*, London 1896, s.96 vd.; ayrıca bkz. E. O. James, "Sacrifice", *EPE*, XI, pds. Hastings, s.2 vd.

kabilenin atası olan ve ibadete katılanlar kutsal hayvanı paylaştıklarında onun tabiatüstü güçlerinin içlerine çekilmesi ve bu kan bağları ilişkilerini güçlendirmesi için hayatı kurban hayvanında dolaşan kabile tanrısına yakınlık sebebiyle birbirlerine akraba olduklarını kabul eder. Bu düşünce biraz yabani bir tasavvur (kuruntu) gibi görünür.

Kurbanın tam menşeyini tespit etmek kolay olmayabilir. Onun insanın kendisi kadar eski olabilecek, uzun zaman süren bir kurum (yerleşmiş gelenek) olduğunu söylemek yeterli olur.

Eski Ahid'de Kurban

Eski Ahid'de "kurban" karşılığında oldukça seyrek kullanılan ve "yaklaştıran şey" anlamına gelen gorbun dışında hiçbir genel kelime yoktur ve kurban hakkında genel bilgiye yalnızca rahipler kanununda rastlanır⁸. Diğer sıkça kullanılan kelimeler kurbanın muayyen türlerini tanımlar ve onlar takdimenin şeklinden çıkarılmışlardır. Bunlar; Olah (yakılan takdime), "yükselen şey" anlamına gelir, bu tür kurbanda hayvanın tamamı altar üzerinde takdim edilir; ve Zebah (teşekkür takdimesi), "boğazlanan şey" anlamına gelir, ki bunda kurbanın sadece bir kısmı Tanrı'ya verilir ve geri kalan kısmı kurban katılanlar tarafından yenilir⁹. Ayrıca asham (suç takdimesi) ve hattah (günah takdimesi) vardır ki bunlar Tanrı'ya takdim edilen hediyeler olmayıp basitçe rahiplere ödenebilecek para cezalarıdır (Levililer, 4-5). Bu suç ve günah takdimeleri hâlâ kendi orijinal anlamlarına sahiptirler, çünkü onlar sırf kurban olarak zannedilmezlerdi fakat daha ziyade kelimelerin orijinal anlamlarını tıpatıp açıklarlardı, onlar ceza ve gerçekte para cezaları idiler¹⁰. Onlar, II.Krallar, 12/17'ye göre Kudüs rahiplerinin hissesine düşen günah ve suç paraları gibi idiler. Bu farklı takdimeler, Olah'da olduğu gibi kurbanın ya tamamen yakılarak elden çıkarılması (Levililer,1) veya Zebah'ta olduğu gibi (Levililer, 3) rahipler ve ibadete katılanlar tarafından birlikte yenilmesi ya da hattah ve asham'da olduğu gibi (Levililer, 4-5) sadece rahipler tarafından yenilerek elden çıkarılması yönüyle kısmen birbirinden ayırdedilebilirler¹¹.

İsrail Dini Merasiminin Menşeyi

Tüm eski dünyada olduğu gibi İbraniler'de de kurban, ibadetin esas kısmını teşkil etmiştir¹². Bu sebeple kurban, geçmiş milletler arasında sadece

⁸ J. Willhausen, Prolegomena to the History of Ancient Israel, World Publishing Co., New York 1965, s.61.

⁹ Age, s.69 vd.

¹⁰ Age, s.73-75

¹¹ R. J. Thompson, "Sacrifice", New Bible Dictionary, ikinci baskı, Intersersity Press, England, ed. J. D. Douglas et al, 1985, s.1045

¹² J. Wellhausen, age, s.52

İsrail'e hasredilmemiştir ve komşu milletlerden pek çok benzerlik, açıklamalarda delillerle gösterilmiştir (Hakimler, 16/23; I.Samuel, 6/4; II.Krallar, 3/27). Bununla birlikte işaret etmek ilginç olacaktır ki McKenzie, "Mezopotamya ve Kenan'ın kurbanla ilgili dini merasimi hakkında çok şeyin bilinmediğini" iddia eder¹³, fakat sonra "bilinen şeyler de bu bölgelerin kurban dini merasimlerinin pek çok yönden İsrail'in kurban dini merasimine benzediğini" öne sürmeye devam eder¹⁴. Bu ifadeler birbirine zıt gibi görünür. Gerçek şu ki o kendisini bu konuyu incelemeye vermemiş gibi görünmektedir. Çünkü Kenan ve Mezopotamya kurban merasimlerini inceleme yoluyla pek çok şey yapılmıştır.

De Vaux¹⁵, İsrail kurbanlarında kullanılan dini merasimlerin eski kökenli olduğu sonucunu çıkarmıştır. O, Mezopotamya, Arabistan ve Kenan'daki kurbanı analitik olarak incelemeye devam etmiş ve: "İsrail'de ve Babil'de takip edilen kurban sistemi arasında bazı yüzeysel ve ikinci derecede irtibat var gibi ise de iki sistemin birbirinden çok farklı ve birbirlerinden kesin olarak bağımsız oldukları" sonucuna varmıştır¹⁶. De Vaux, "Çünkü İsrail'e ait sistemin esas özellikleri Arabistan'da yoktu" diyerek, İsrail'in kurban merasimlerinden herhangi birini eski Araplar'dan almış olduğu hususunu reddetmeye devam eder¹⁷. Fakat o, Kenanlılar'ın kurban sistemini inceleyerek, "İsrail'in kurban merasiminin, Mezopotamya ve Araplar'inkinden Kenanlılar'inkine daha yakın" gibi görüldüğünü düşünür¹⁸. Bu düşünce, Kenanlılar'a ait bir arka planın İsrail'in dini merasimine benzediğini tercih eden Dussaud'unkine¹⁹ daha çok benzemektedir.

Bu arka plana karşı W. R. Smith²⁰ ve A. Alt²¹ kendi farklı sunuşlarını vermişlerdir. Smith, İslam öncesi göçebe Araplar'dan, kurban yemeğinin daha önceki şeklini ortaya çıkaran nazari bir Sami (yahudi) oluşturmuş; A. Alt ise, İsrail inancının gerçek başlangıçlarının, aile reisinin Tanrı'sının tüm ailenin Tanrı'sı kabul edildiği bir dini tatbik eden göçebe Atalar (yahudi ataları) arasında yattığını iddia etmiştir. Eğer biz H. H. Rowley'in, "İsrail Kenan'la temasa gelmeden önce kendi inanç ve kurban merasimine halihazırda sahipti" şeklindeki düşüncesini, yani Rowley'in "İsrail Kenan'la temasa gelmeden önce kendi inanç ve kurban merasimine halihazırda sahipti ve basitçe bazı Kenanî merasimleri kendisinininkine

¹³ John McKenzie, *age*, s.754

¹⁴ *Age*, aynı yer

¹⁵ De Vaux, *age*, s.433-440

¹⁶ Aynı eser, 435

¹⁷ Aynı eser, 437

¹⁸ Aynı eser, 440

¹⁹ Henry Cazelles, "Sacrifice", *Encyclopedia of Biblical Theology III*, London, Sheed-Ward, 1970, ed. J. B. Bauer, naklen R. Dussaud, *Les Origines Cananeennes du Sacrifice Israelite*, Paris 1940

²⁰ W. R. Smith, "Sacrifice", *Encyclopedia of Britannica*, XXI, 9th ed., 1886, s.132-138

²¹ A. Alt, *Essays on Old Testament History and Religion*, 1966, s.1-77

uyarlamıştır” şeklindeki düşüncesini doğru olarak yorumlarsak Alt’ın hipotezi destek kazanabilir²². Bu da İsrail’in kurban merasimlerinin menşinin çöle, belki de Atalar dönemine kadar uzandığını gösterebilir.

Kişi emin olarak sadece; “İsrail’deki kurbanın menşei, kurbanın doğu milletleri, özellikle İsrail’in de bir parçası olduğu Sami halklar arasındaki genel yaygınlığına atfedilebilir” sonucunu da çıkarabilir.

Kurban Dini Merasimlerinin İsrail’deki Gelişimi

İsrail’in dini merasimlerinin gelişimi, kurbanın mahiyetini belirleyen farklı tarihi devirler altında incelenebilir. De Vaux’un da işaret ettiği gibi²³ merasimin incelenmesi, kurban karşılığında pek çok terimin kullanılmış olması gerçeğiyle komplike hale gelmiştir ve onlar daima birbirlerinden net olarak ayırdedilemezler, çünkü bir ve aynı kelime kurbanın pek çok türünü tanımlayabilir ve kurbanın bir türü pek çok terimle anlatılabilir. De Vaux sözlerine şöyle devam eder: “Kurban kelimesi tarihi bir gelişimi ve biri diğerine benzer, fakat farklı arka planlardan doğan çeşitli uygulamaların karışımını yansıtır²⁴”.

Eğer bir kimse Kitab-ı Mukaddes’in kurbanla ilgili değişken bir nitelik gösteren bilgilerini göz önünde bulundurursa, De Vaux’un düşüncesi tasvip kazanabilir. Mesela minha, Tekvin, 32/14 vd., 33/10, 43/11’de bir insanın diğer insana verdiği bir hediye; Hakimler, 3/15 vd.; II.Samuel, 8/2’de bir insan idareciye verilen vergiyi ve I.Samuel, 2/13-17, 26/19’da da genel olarak kurbanı tanımlamak için kullanılmıştır. Gerçek şu ki minha, İsrail tarihinin ilk döneminde bir vergiyi tanımlamış, fakat daha sonraki dönemde hububat takdimesine işaret etmek üzere kullanılmıştır. Bu tür kullanım bizim İsrail’de takdime ve kurbanın gelişme safhalarını gerçek olarak tespit etmemizi zorlaştırır.

Bununla beraber J. Wellhausen²⁵ kurbanın gelişiminin ilk zamanlardaki neşeli bir kurban yemeğiyle başlayıp sadece Sürgün sonrası döneme ait olan günah ve suç takdimesi ile sona erdiğine inanır. Oysa Smith²⁶, günah için sunulan kurbanın İsrail dini merasiminde daha sonraki bir gelişme olduğunu iddia eder. Fakat işaret etmesi ilginç olacak ki Eski Ahid’de kurbanla ilgili ilk referansların yemek takdimelerini ima eden Zebahum ile ilgili olmayıp Kabil ve Habil’in hediye takdimeleri minha (Tekvin, 3/3-4) ve Nuh’un yakılan takdimesi olah’la ilgili oluşu (Tekvin, 8/20), neredeyse Wellhausen’ın teorisinin hatalı olabileceğini akla

²² H. H. Rowley, The Meaning of Sacrifice in the Old Testament, Bulletin of the John Rylands’ Library, XXXIII, 1950/1, s.70-110

²³ Age, 415

²⁴ Age, 415; ayrıca bkz. J. Wellhausen, age, s.61 vd.

²⁵ J. Wellhausen, age, s.76 vd.

²⁶ W. R. Smith, age

getirmektedir. Hakikatte biz Laban-Yakup hikayesine kadar (Tekvin, 31/54) yemek takdimeleri zebah'la karşılaşmıyoruz. Bu belki Vriezen'in²⁷, yakılan takdime olah'ın, takdimenin ilk safhasının en tipiği olduğunu niçin iddia ettiğini açıklar.

Biz, Atalar döneminde kurbanın daha çok Tanrı'ya tazim ve O'na teşekkür sunmaktan ibaret olduğunu gösterecek kafi derecede delile sahibiz. O esas olarak tabiatı icabı ibadet ağırlıklıydı. Mesela Tekvin, 22'de, İbrahim'in biricik oğlunu kurban olarak sunmak isteği ve akabinde bir koç sunuşu, insanın bu dönemde kurban sunma isteğinin esas olarak Tanrı'ya saygı göstermek, O'na tapınmak ve O'nun büyüklüğünü açıkça söylemek olduğunun bir delili idi. Bu sebeple biz, Atalar döneminde diğer şekillerin kolaylıkla etkisi altında kalabileceğine hükmetmekle birlikte, olah'ın İsrail kurbanında çok erken bir döneme ait olduğu tezini savunabiliriz. Uygun örnekleri Nuh'un keffaret kurbanı (Tekvin, 8/20) ve Yakub'un aynı zamanda keffaret düşüncesini ima edebilecek zebahim'idir (Tekvin, 46/1).

Bununla beraber, İsrail Filistin'e yerleştiğinde, biz çok iyi biliyoruz ki takdimenin özelliği zebahim idi. Muhtevastaki esas maddelerden biri kan olan pesah bayramı gerçekte topluca yenen bir yemektir (Çıkış, 12; Joshua, 5/5-12). Aynı şey ahid kurbanları hakkında da söylenebilir. Kan serpmeye ahdi temizler ve yemeğin yenilişi de takdimenin tüketilişini belirlerdi (karş. Çıkış, 24-1-8; Tesniye, 27/1 vd.; Joshua, 8/30 vd.).

Wellhausen²⁸ ve onun tenkitçi okulunun kanaati, olah ve zebahim'in yerleşme döneminden itibaren Monarşi devri boyunca takdim edildikleri ve (keffaret kabilinden kurbanlar olan) hattah ve asham'ın Sürgün'den önce bilinmiyor oldukları yönündedir. Öne sürülen alışılmış sebep, Sürgün karışıklığının derin bir günahkarlık duygusu sonucuna götürmüş olmasıdır (karş. II.Krallar, 17/7 vd.). Peygamber Hezekiel, hattah ve asham'a defalarca değinmiş olduğunun söylenmesi sebebiyle, daima bir referans kaynağı olarak kullanılmıştır (Hezekiel, 40/39, 42/13, 44/29, 46/20). Fakat bu görüşe itiraz edilebilir. Sürgün esnasında icat edilmiş hiç bir örneği bulunmayan yeni kurban türlerini görmek acayip olacaktır. Dahası, o zaman onu etkileyecek hiç bir zahiri kült de asla yoktu. Ve açıkça pişmanlık da Sürgün sırasında yegane eğilim değildi. Çünkü sevinç ve pişmanlık kurbanı karakterize etmeye devam eder (Ezra, 6/16-18). Dahası, Sürgün öncesi ve sonrasında Levililer'e ait olmayan yazılarda kurbanlara yapılan atıflar, parça parça da olsa, Wellhausen'ın düşüncesinin onaylanamayacağını gösterir. Bir kimsenin söyleyebileceği şey şudur ki, keffaret kurbanları, her ne kadar yakılan takdime ve topluca yenilen yemek kadar yaygın olmasalar bile, Sürgün öncesi dönemde biliniyorlardı²⁹.

²⁷ T. C. Vriezen, *An Outline of Old Testament Theology*, Basil Blackwell, Oxford, 1962, s.26

²⁸ J. Wellhausen, *age*, s.425; karş. De Vaux, *age*, s.425

²⁹ Bkz. De Vaux, *age*, 429-430

Burada ancak özetle söylenebilir ki İsrail'in ilk döneminde tatbik edilen kurbanlarla Sürgün'den sonra devam edenler arasında bir şekilde bir devamlılık vardı, çünkü Sürgün sonrası uygulamaların asli şekillerine aynı zamanda Sürgün öncesinde de rastlanırdı. Fakat hiç gelişme olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Şüphesiz gelişme vardı. Bu, şu gerçeğin ifadesidir ki Sürgün öncesinde daha az yaygın olan keffaret kurbanı Sürgün sonrası dönemde daha yaygın hale gelmiştir.

İsrail Kurbanının Çeşitleri³⁰

a) Yakılan Takdime olah, tipik İbrani kurbanı olarak daha iyi bir hakka sahip gibi görünmektedir. Onun çok erken bir döneme ait bulunduğu ve ulusun tarihi boyunca yaygın olduğu görülmektedir. Gerçekte, Eski Ahid'le ilgilenildiği kadarıyla (yiyecek takdimesi) minha, (suç takdimesi) asham ve (günah takdimesi) hattah'ın olah'dan çıkmış gibi görüldüğüne inanılmıştır.

Olah (yükselen) bir yakılan takdime, yakılırken altının üzerinde "yukarı kaldırılan" bir kurbandır. Olah'ın karakteristik özelliği kurbanın tamamının yakılması ve onu takdim edene hiç bir şeyin geri verilmemesidir. Tüm yakılan takdimeler kusursuz ve erkek olmalıdır (Levililer, 1). Kurbanlık hayvan, takdimeyi yapan -kendisi dinen temiz bir durumda olması gereken- erkek tarafından sunulur. Kurbanı sunan kişi ellerini hayvanın başı üzerine koyar, onu boğazlar ve kanı altının dibine akıtır, "Kan hayat ihtiva eder; gerçekte İbrani düşüncesinde kan hayat idi: Tüm etin canı onun kanıdır" (Levililer, 17/14; Tekvin, 9/4; Tesniye, 12/23; Levililer, 7/26-27). Sonra hayvan parçalara ayrılır, altının üzerine konular ve yakılır (Levililer, 6/5-6).

Bu takdimelerin dini merasimi bizim için, başka yerlerdeki dağınık bahisler dışında, sadece Pentatök'ün bölümlerinde muhafaza edilmiştir. Pentatök'ün dini merasimi, Kudüs'te Sürgün sonrası mabed dini merasimidir. Fakat o Sürgün öncesi dini merasim geleneğini kesin olarak devam ettirmiş olmalıdır. Çünkü dini geleneklerden başka hiç bir şey daha fazla muhafaza edilebilir değildir. Bütün bir yakılan takdime düşüncesi daha büyük heybeti açıklar ve o, her şeyi Tanrı'ya vermek suretiyle, en yüce tapınma dini fiilini gösterir.

b) Komünyon Kurbanları

Zebahim genel olarak sadece kısmen yakılan takdimelerin takdimini gösterir. Diğer taraftan, bu isim genellikle tamamen yakılan takdimeleri kapsamaz. İsrail'in uygulaması içinde bu dini merasim, kendisiyle birlikteliğe sebebiyet veren Tanrı'ya bir teşekkür kurbanı olarak

³⁰ J. McKenzie, age, s.755-758; ayrıca bkz. De Vaux, age, s.415-421

sunulmuştur. O (zebah, zebahim), kurban edilen hayvanın Tanrı, rahip ve kurbanı sunan kişi arasında paylaşılması yönüyle olah'tan farklıdır. Levililer 7 bu kurban yemeği için, Levililer 3'te ihmal edilmiş bulunan kuralları ilave eder, yani adak kurbanı takip eden günden sonraki günlerde yenilemezken bu kurban yemeği aynı gün yenilmelidir. Rahibe ayrılan kısımlar belirlenmiştir (Levililer, 7/32 vd.). Şüphesiz Tanrı'ya tahsis edilen kısımlar Levililer 3'te belirtilmiştir ve bu kurban için yapılacak işlem olah'da yapılanın aynısıdır.

c) Hububat veya Yiyecek Takdimesi

Minha, Eski Ahid'de zikredilmiş olan diğer iki örneği istisnasıyla, yiyecek takdimi için kullanılmış olan genel terimdir. Minha; "hediye", "armağan" ya da "vergi" anlamında kullanılmıştır (Hakimler, 3/15; I.Krallar, 4/21). İkinci örnekte, Levililer 2'deki dini merasim çeşitli takdime türlerini birbirinden ayırdeder ve minha'nın hububat takdimesi olduğunu gösterir (karş. İşaya, 43/23, 66/20). Ayrıca bu kelime, I.Samuel, 2/29'da göreceğimiz gibi, aynı zamanda kurban için genel terim olarak da kullanılmıştır.

S. R. Driver³¹ minha'yı, sadece tabii hediye düşüncesini ifade etmekle kalmayıp ayrıca "iyi niyeti (hayırhahlık) sağlamak veya muhafaza etmek için yapılan bir armağanı" gösteriyor olarak tanımlar ve referanslarının tamamında minha, mesela başrahibin günlük takdimelerinde olduğu gibi (Levililer, 6/13-16) ya bağımsız olarak sunulur veya kendisinde kanın döküldüğü kurbanla, yani olah veya zebah'la birlikte takdim edilirdi (Sayılar, 15/1-6; Çıkış, 29/40; Levililer, 23/13).

d) Keffaret veya Keffaret Kabilinden Kurban: "Asham ve hattah"

Bu kelimeler Tanrı ile dindar (mümin) arasındaki iyi ilişkilerde bir bozulma bulunduğunu ve kurbanın Tanrı'yı teskin etmek için bir çaba olduğunu ve dindarı, Tanrı'nın inayetine geri döndüreceğini farzeder. Bu takdimelerin isimleri, inananların kendilerini affettirecek harekette buldukları suçların, asham (suç) ve hattah'ın (günah) isimleridir.

Pentatök'teki dini merasim suç takdimesi ile günah takdimesi arasını ayırır. Kültle ilgili bir çerçevede bu terimler, ayinsel olarak kirletenler hakkında olduğu kadar, ahlâkî suçlara fazlaca işaret etmeyebilir. McKenzie'nin³², "günah ve suç takdimesi arasındaki fark açık değildir, fakat kökleri artık Pentatök yazarları tarafından anlaşılamayan dini uygulamalardadır" deyişinin sebebi belki de budur.

³¹ S. R. Driver, "Sacrifice", Dictionary of the Bible III, ed., J. Hastings, 1900, s.587

³² J. McKenzie, age, s.757

Suç takdimesi olan asham, zararlar ve/veya aldatmaya (hile) karşı ödenen telafi ve komşuya karşı yapılan emanete hıyanetin günahına karşılık olarak düşünülmüştür (Levililer, 6/1-7). Bu kelime bir suç ve kendisi vasıtasıyla, yani kurban sayesinde suçun tashih edildiği bir vasıta anlamına gelir. Bununla birlikte kurban ferdin adına takdim edilir ve böylece kan kutsal mekana asla götürülmezdi. Asham'ın, onun hattah ile ilişkisinde mevcut olan karışıklık sebebiyle, özellikle onların Levililer, 5/6'da kullanıldıkları şekilde birbirlerinin yerine kullanılabilir olduklarını gördükten sonra, onun (asham) hakkında söylenebileceğin en iyisi budur. Daha açık olabilecek olan şudur ki komşuya karşı işlenen suçlar asham'da ve Tanrı'ya karşı işlenmiş olanlar da hattah'ta daha barizdir. Asham, kurban olarak sunulan koç'la birlikte, ilaveten bir miktar para ödemeyi gerekli kılar (Levililer, 5/14-16; Sayılar, 5/5-8).

Hattah günah için sunulan kurbandır. O, başrahibin günah takdimesidir (Levililer, 4/1-12) ve takdim edilen kurbanın türü günahı işleyen şahsın derecesine bağlıydı. Fakirler iki kumru veya iki güvercin sunduğu halde, keffaret olarak genellikle bir boğa sunulurdu. Bu kurbanı, kanın kutsal mekanın perdesi önünde serpildiği ve kurban olarak sunulan hayvanların birlikte yenilmeyip kampın dışında yakıldığı daha heybetli bir dini merasim takip eder. Bu kurbanda kan, diğer herhangi bir kurbandan daha önemli bir rol oynardı. Kurban başrahip ve tüm toplum içindi ve kurbanın kanı, onun içindeki hayat sebebiyle keffaretin gerçek maddesi (özü) idi (Levililer, 17/11).

e) Diğer Kurbanlar

Bu dört çeşit kurban ilaveten, ekmek takdimeleri veya fakirler için bedel takdimeler gibi, ikinci derecede pek çok kurban için hazırlıklar yapılmıştır. Onlar kurbanın genel prensibiyle birlikte devam ederler. Bununla birlikte, bu makalenin sınırlı bir alanı içinde kurbanın detaylarını sunmak imkansız olacaktır; yine de şimdiye kadar verilmiş olanlar geniş bir tayf mütalaası verecektir.

İsrail'de Kutsal Mekanlar ve Kurbanlar

İsrail'de kutsal mekanlar Tanrı'ya kurbanların sunulduğu dini merkezlerdi ve altar kutsal mekandaki asli bir unsurdu. Altar Tanrı'nın huzurunun bir işareti idi ve İsrail tarihinin başlangıcında o bir teofaniyi hatırlatırdı. Tanrı'nın kendisini İbrahim'e, İshak'a veya Yakub'a her gösterişinde O'nun için bir altar yapılmıştı. Rahip burada, altar üzerine insanların kurbanla ilgili takdimelerini koyar³³ ve orada onlar, bir arabuluculuk vasıtası olarak yardım etmeleri için, yakılırlardı. Kurban İsrail

³³ Kurbanlar belki de Atalar döneminin sonuna kadar tam manasıyla Rahipler'in yetkisinde değildi. Hakikatte herkes kurban sunma hakkına sahipti. Bkz. G. L. Lasebikan, "Kings and Priesthood: A Comparative Analysis of the Cultic Functions of Kings among the Hebrews and Yoruba", JARS, 2, 1985, s.80-81; karş. De Vaux, age, s.355-357

kültürün başlıca fiili ve altar da kutsal mekandaki asli bir unsur olduğundan, İsrail kurbanı için kutsal mekanın önemi göz ardı edilmemelidir. Fakat kutsal mekanların gelişmesi İsrail tarihi boyunca devam etmiş, Sürgün ve Sürgün sonrasına uzanmıştır.

Atalar döneminde kutsal mekanlar, tabiatın Tanrı'nın huzurunu gösterdiği yerlerde inşa edilirdi ve bunlardan biz Şekem'i zikredebiliriz (Tekvin, 12/6-7) ki, Yahvistik geleneğe göre orası, İbrahim'in Tanrı'ya ibadete ara verdiği yeri. Benzer şekilde Elohistik gelenekte, Yakup Mezopotamya'dan döndüğü sırada Şekem'de kamp kurmuştu (Tekvin, 33/18-20), oradan Yakup Beyt-El'e gitmek üzere ayrıldı ki orada o, daha önce Tanrı'yı, kendisinde gökten yere kurulmuş bir merdiven gördüğü rüyasında görmüştü (Tekvin, 28/10-22). O, bu yerin bir Beytel, Tanrı'nın evi ve göğün kapısı olduğunu kabul ve itiraf etmişti.

Aynı zamanda Mamre ve Berşeba'da da tanınmış kutsal mekanlar vardı. İbrahim Mamre'deki meşe altında bir altar dikti (Tekvin, 13/18) ve Tanrı, İbrahim'e verdiği sözleri teyid etmek için İshak'a Berşeba'da göründü (Tekvin, 26/23-25) ve orada Yakup babasının Tanrı'sına bir kurban sundu. Bu kutsal mekan esasen ataları İbrahim'e atfedilmiştir (Tekvin, 21/33). Çok sonra Samuel, oğullarını orada yargılamıştır (I.Samuel, 8/1-2).

Zaman ilerledikçe diğer kutsal mekanlar yayılmaya başladı. Gilgal, Samuel'in İsrail'i yargıladığı yer olarak meşhur oldu ve burada Saul Yahve'nin huzurunda Kral ilan edilmişti (I.Samuel, 11/15) ve kurbanlar burada sunulurdu. Aynı zamanda orada Saul, yapmaya ehil olmadığı kurban sunmadan dolayı Samuel tarafından kabul edilmemişti (I.Samuel, 13/7-15, 15/12-33).

Şilo'nun her sene Elkana tarafından Yahve'ye kurban sunulan bir yer olduğu söylenebilir (I.Samuel, 1/3) ve Şilo, muhafızı Eli'nin rahip olarak görev yaptığı Samuel'in doğum yeri idi. Mizpah açıkça diğer bir kutsal mekandı ve İsraililer orada bir araya gelir, Yahve adına davet edilir ve dua niyetiyle yere su döker ve Yahve'ye kurban sunarlardı (I.Samuel, 7/5-12).

İsrail'de Dan ve Tanrı'nın sandığının (Ahid Sandığı) muhafaza edildiği Kudüs gibi diğer kutsal mekanlar vardı. Bu kutsal mekanlar, daha önce zikredilenler gibi, şüphesiz İsrail ve onun ataları tarafından Yahve'ye ibadet için tahsis edilen yerlerdi, fakat hepsi içerisinde Kudüs resmi ibadet merkezi oldu³⁴. Daha sonra Kudüs, kurban ibadetinin Mabel'in M.S.70'te yıkılışına kadar yasal olarak icra edildiği yer haline geldi³⁵.

³⁴ Bu Josiah'ın idaresi döneminde vuku buldu ki o zaman Tesniye'ye ait reformlar ortaya konmuş ve tüm farklı kutsal mekanlar kapatılmıştı.

³⁵ Kudüs'teki Mabel üç farklı zamanda inşa edilmişti. Birincisi Süleyman tarafından, ikincisi yahudiler Zerubabel'in liderliğinde Sürgün'den döndükten sonra, üçüncüsünü de M.Ö. yaklaşık 20-19'da Herod inşa etmişti. Karş. Floyd V. Filson, A New Testament History, San Press Ltd., London, 1965, s.40-43

Peygamberler ve Kurbanlar Aleyhinde Tartışma

Kralların idaresi döneminde din değıştirme hadisesi yabancı kült uygulamalarını Mabel'e taşıdı. Hezekiel ve Zephaniah, halkı, kutsal mekanı kirletmekle itham ettiler (Hezekiel, 5/11, 23/29; Zephaniah, 3/4). Hezekiel İsrail dağının cezalandırılacağını ve onların yüksek yerlerinin yıkılacağını önceden bildirdi (Hezekiel, 6/1-6). Genel olarak peygamberlere ait literatür, sadece dini merasimdeki dış etkileri (yabancılaşma) eleştirmekle kalmayıp aynı zamanda pek çok bilim adamı tarafından dini sistemin kendisinin bir inkarı olarak yorumlanan çok sayıda pasajı ihtiva eder (Hoşea, 6/4-6; İşaya, 1/10-17; Yeremya, 7/21 vd.; Amos, 4/4, 5/21-25; Micah, 6/6-8). Gerçekte, Sürgün sonrası dönemde gelişen bağımsızlık yanlısı gruplar iddialarını peygamberlerin günah dolu kurbanlar konusundaki uyarılarına dayandırırılar. Bilim adamları hakikatte sekizinci asır peygamberleri arasında kurbanın peygamberler tarafından tavsiyesinin vuku bulmadığını iddia etmişlerdir. Çünkü peygamberler bunu Tanrı'yı sandığa koymak veya O'nu (bir yere) bağı kılmak teşebbüsü olarak görmüşlerdir³⁶. Oysa Tanrı altar ve dini merasimlerle Mabel'e bağlanamayacağı gibi O, kurbanla da "satın alınamaz"³⁷. Fakat işaret edilmelidir ki peygamberlere ait ifadeler kurbanın toptan inkarına değil bilakis gerçek fazilete dair bir talebe işaret eder.

Eğer kişi duaların da lanetlenmiş olduğunu hatırlarsa (İşaya, 1/1-5), bu tartışma doğru bir şekilde ortaya konabilir. Fakat eğer hiç kimse bunun duanın toptan bir inkarı olduğunda ısrar etmezse, kurbanın da tamamen inkar edildiği iddia edilemez. Şu bir gerçektir ki, ibadet kirletilmiş olması sebebiyle lanetlenmişti, bununla beraber peygamberler Mabel'i lanetlememişlerdi³⁸. Peygamberler, hiç bir deruni (iç) eğilime tekabül eden karşılığı olmadığını göz önüne alarak, ibadetin zahiri şekline karşı idiler (İşaya, 29/13). Sürgün öncesi peygamberlerin bu durumu Sürgün döneminde de sürdürülmüştü ve Hezekiel burada bir bağ (mesabesinde) idi. O, İsrail'in gelecek litürjisi için, tüm zahiri fiilleriyle birlikte, bir program tasarlayan bir peygamber ve rahipti. Sürgün sonrası peygamberleri tarafından beyan edilen düşünceler dini merasimi daha kıymetli hale getirdi. Bundan sonra kurban aleyhinde daha fazla tartışma yapılmamıştı.

Bununla birlikte J. M. Baumgarten³⁹ Sürgün sonrası dönemde Kudüs'teki kurbanın etrafa yayılmasına karşı çıkan mezheplere mensup grupların olduğunu söyleyerek, bir istisna yapar. Sadukiler'e mensup rahipler geleneğiyle özdeşleşen mezhepçi gruplar, dini temizlik kurallarına riayette ihmal etmek suretiyle Mabel'in kutsallığının olağan ihlali yüzünden

³⁶ R. Dobbie, "Deuteronomy and the Prophetic Attitude to Sacrifice", *Scottish Journal of Theology*, XII, 1959, s.72-77

³⁷ H. McKaeting, *Studying the Old Testament*, London OUP, 1939, s.43

³⁸ De Vaux, age, s.326

³⁹ J. M. Baumgarten, "Sacrifice and Worship among the Jewish Sectarions of the Dead Sea (Qumran) Scrolls", *Harvard Theological Review*, XLVI, 1953, s.153-154

kurbanın altara getirilmemesinin tercih edilebileceğini iddia etmişlerdir. Buna denk hatırlatma; aynı zamanda Mabel kurbanlarından sakınan fakat Mabel'i yasaklamayan Esseniler'e aittir. Onların işi, katı dini temizlik kurallarına sıkı bağlılık idi.

SONUÇ:

Geriye, kurban hakkında, kişinin zaman ve yerle sınırlı bulunması ve konunun da çok geniş olması sebebiyle, burada zorlukla zikredilebilecek pek çok detayın olduğunu söylemek kalır. Kurban, İbrani ibadetinin ve gerçekte tüm eski dünyanın ibadetinin esas kısmını teşkil ettiğinden, onu meydana getiren her detayın büyük önemi vardır. Fakat onlar burada kronolojik olarak ortaya konamamıştır. Bununla beraber, ana özellikler şimdiye kadar canlı tutulmuştur.

Eski Ahid kurbanının kökenlerine İsrail atalarının dini hayatında rastlanır ve kurbanın tüm temel düşünceleri İsrail tarihi boyunca Sürgün sonrası döneme kadar belirgin bir şekilde kendilerini göstermeye devam etti. Şüphesiz, İsrail'de dini uygulama için en büyük tehlike yabancı kültürlerin onun üzerindeki etkisi idi. Mesela, çocukların, ateşte yakarak öldürmek suretiyle kurban edilmesi, İsrail'e, muhtemelen dini bir sinkretizm esnasında Fenikeliler vasıtasıyla girmiştir. Böyle bir usul, ulusun dini saflığının (temizlik) muhafızları olan peygamberler tarafından asla kabul edilmemiştir. Bu yüzden Sürgün öncesi peygamberleri, daha önce söylendiği gibi bu doğru olmamasına rağmen, bazı bilim adamlarının peygamberlerin her çeşit kurbanı ayıpladığı anlamına gelecek şekilde yorumladığı, kurban hakkında bazı şiddetli saldırıları ifade etmişlerdir (İşaya, 1/11; Yeremya, 6/20; Amos, 5/21-27; Micah, 6/6-8). Peygamberlerin söylediği şey, dini merasimlerin gerisindeki ruhun kirliliği ve samimi bir davranış için sözde olduğu idi. Kurbanla ilgili bir temizlik usulünü devam ettirme konusunda peygamberlerin direnmesi şüphesiz dini değerlerin koruyucuları arasında bulunması gereken genel evrensel davranışın bir yansımasıdır. Çünkü herhangi bir şeyi yapmaya değil, ancak iyi olanı yapmaya değer.

Buraya kadar verilen bilgilerde, kurbanın yaygınlığı belirtilmiş olmalıdır. Çünkü "tüm dünya üzerinde ve tarih boyunca, insanlık her ne zaman bir yüce varlığa ibadet etmişse, biz orada kurban uygulamasıyla karşılaşırız"⁴⁰; yani herhangi bir şeyi tanrıya takdim etme adeti yaygındır⁴¹. Bu sebeple kurban sadece Eski Ahid'e has değildir. O, eski ve yeni, her kültürde vardır.

⁴⁰ H. Ringgers, *Sacrifice in the Bible*, Lutterworth Press, London 1963, s.7

⁴¹ S. G. F. Brandon, "Sacrifice", *Dictionary of Comparative Religion*, ed. S. G. F. Brandon, N. Y. Charles Scribner's Sons, s.545